

RECENZIJOS

Urbutis V. **Baltų etimologijos etiudai.**
– V.: „Mokslas“, 1981. – 280 p.

Ižymus žodžių darybos ir baltų etimologijos specialistas Vincas Urbutis yra vienas iš tų mokslininkų, kurio, galima sakyti, visi darbai (non multa, sed multum!) yra ištisai ir labai probleminiai (bei novatoriški): juose niekur neapsiribojama faktų kodifikavimu, niekur nerasime paviršutiniško medžiagos nagrinėjimo bei tradicinių baltistikos išvadų postulavimo, niekur nesileidžiama į seniai (seniau) išspręstų problemų dėstymą ar jų vadovėlišką referavimą ir pan.

Pirmasis stambus V. Urbučio darbas pasirodė 1965 m. Tai didžiausias ir vertingiausias akademinės „Lietuvių kalbos gramatikos“ I tomo skyrius „Daiktavardžių daryba“ (p. 251–473), kuriame pirmąkart nušviesta dabartinės lietuvių kalbos daiktavardžių darybos sinchronija. Originali ir labai reikšminga yra V. Urbučio monografija „Žodžių darybos teorija“ (V., 1978) – pirmoji mūsų bendrosios kalbotyros moderni studija. Šio kalbininko plunksnai priklauso keliasdešimt mokslinių straipsnių (iš etimologijos, žodžių darybos, leksikos ir kt.) bei išsamių recenzijų, paskelbtų daugiausia „Baltisticoje“ – tame periodiniame leidinyje, kuriam savo talkininkavimu V. Urbutis ypač daug yra nusipelnęs ir kaip redakcinės kolegijos narys.

Pasirodė trečioji stambi V. Urbučio publikacija – „Baltų etimologijos etiudai“, susidedantis iš aštuoniolikos jau anksčiau skelbtų (daugiausia „Baltisticoje“) autoriaus straipsnių (etiudų) ir dviejų naujų. Tai pir-

masis atskira knyga lietuviškai išėjęs baltų etimologijos darbas – didžiai novatoriškas darbas jau vien dėl to, kad nagrinėjamos etimologijos tokių baltų žodžių, kurie iki šiol neturėjo tinkamo arba visiškai jokio kilmės aiškinimo. Didelės erudicijos mokslininkas savo „Etiuduose“, vidinės rekonstrukcijos metodu nepaprastai kruopščiai ištyręs labai gausią ir daugeliu atvejų visiškai naują (etimologams nežinotą) medžiagą, padarė iš tikro nuostabių etimologijos atradimų.

„Etiudai“ prasideda bendresnio pobūdžio įžanginiu straipsniu „Etimologija“, kuriame trumpai supažindinama su etimologijos metodais, principais ir uždaviniais, visa tai paryškinant tinkamai parinktais baltų ir kitų indoeuropiečių kalbų leksikos pavyzdžiais. Tik spėjimu (iškeltu F. Miklosich Etym. Wörterb. der sl. Spr., 178; iš naujesnių, žr., pvz., Фасмер ЭСРЯ II 499), kad tipo lie. *liepa* baltų ir slavų žodžiai būtų atsiradę iš balt.-sl. „tai, kas lipnu“ (p. 14), sunku patikėti (plg. E. Berneker, Slav. etym. Wörterb., I, p. 723): tą spėjimą, matyt, neatsitiktinai ignoravo ir didieji baltų (resp. slavų) kalbų etimologai – J. Endzelynas, K. Būga, R. Trautmanas, E. Fraenkelis; manyčiau, kad iki šiol neatskleistos etimologijos žodžiai lie. *liepa* ir kt. yra ekskliuzyvūs baltų-slavų dariniai, kildintini iš balt.-sl. *,lenk- resp. linkimas“ (bet apie tai kitąkart).

V. Urbučio knygoje etiudai (p. 17–212) sugrupuoti į keturis skyrius, nors, kaip prisipažista ir pats autorius, „vieno kito etiudo priskyrimas tam, o ne kuriam kitam skyriui yra perdėm reliatyvus“ (p. 4).

Pirmajame skyriuje (p. 17–84) tyrinėjamos yra bendresnio pobūdžio baltų leksikos grupės ir žodžių šeimos. Pradedama baltų kalbose vartojamais ar seniau vartotais pilkojo garnio (*Ardea cinerea* L.) pavadinimais (p. 17–40), vykusiai aiškinamos jų etimologijos bei garnio nominacijos principai. Gražiai įrodoma, kad dalis garnio pavadinimų – pr. *geeyse*, lie. *gėnsė*, *gėnzė*, *gėrsė*, *govaras*, la. *dzėse*, *dzėstre*, *dzėsis*, *klijāns*, *žūris* yra onomatopėjinės kilmės, vadinasi, jų šaknies formų *gen-*, *ger-* bei *gē-* nebūtina suvesti į kokią nors vieną formą. Nagrinėdamas baltų juodojo strazdo (*Turdus merula* L.) pavadinimus (p. 40–48), autorius, be kita ko, prieina prie išvados, kad pr. *seese* (E 729) „veikiausiai reikėtų skaityti *sēse* (ne *sēze*)“¹ (p. 46; tik čia rašyti reikėjo ne *-e*, o *-ē*). Didelis V. Urbučio mokslinis atradimas yra lie. dial. *dėin-auti* „meilinti(s) ir pan.“ įvedimas į baltų bei indoeuropiečių etimologijos apyvartą (p. 48–62), smarkiai pakoreguojantis ide. **dei-* (: **di-*) istoriją baltų kalbose; kartu čia išryškinama ir lie. *didis* (la. *dižs*), *didelis* (la. *dideļš*) kilmė iš „aukštyr iškeltas, iškilus, pakilas“ (p. 52). Taip pat etimologijos šedevras yra straipsnis apie lie. *gomūs* „norus, noringas, linkęs“, la. *gāma* „kas pernelyg daug valgo“ ir kitų giminiškų žodžių kilmę (p. 62–68). Tiek pat novatoriškas ir etiudas „Šaknies (*s*)ket- žodžiai“ (p. 68–84), kuriame vykusiai nušviesta pirminės ide. **s(e)k-* „pjauti“ darinių labai sudėtinga evoliucija baltų ir kitose giminiškose kalbose; viena pastabėlė: autoriaus išaiškintai lie. (*s*)*ketera(s)* reikšmės „šelmuo, kraigas“ raidai paralele gali eiti dar ir pr. *pellekis* „t. p.“, kurio galutinė atrama yra verb. balt. **s(p)el-* „skelti“ (PKP II 281).

¹ Tokiai V. Urbučio išvadai (paskelbtai 1972 m.) ir aš esu pritaręs, nors knygoje „Prūsų kalbos paminklai“ [(toliau: PKP) t. II, p. 313] išspausdinta [sėzė], tai – korektūros klaida, taisytina į [sēsē].

Antrasis „Etiudų“ skyrius, pavadintas „Lietuvių leksika“ (p. 85–134), prasideda straipsniu apie lie. *truūmpas* kilmę (p. 85–95), kuri iki šiol buvo irgi neaiški. Autorius įtikinamai pagrindė, kaip lie. *truūmpas*, la. *trumpjš* „bukas“ ir pr. **trumpa-* sietini su lie. *trupėti*, la. *trupēt*, pr. *trupis*, s. sl. *trupь* ir kt. ir kaip jie visi išriedėjo iš balt.-sl. **tr(a)up-* „trupėti, -inti, trinti“ < ide. **tr(e)up-* ← **tr(e)u-* ← **t(e)r-*. Tačiau lie. *truūmpas* (ir pan.) sieti ir su pr. *trumpstis* (p. 94) vargu ar derėtų, pirmiausia, dėl to, kad priesagos *-stis* substantyvai baltų kalbose paprastai yra deverbatyvai (plg. ir l. c.). Šį pr. *trumpstis* reikia skaityti *crumpstis* (taisyms E žodynėlio raidės *t* į *c* bei *c* į *t*, kaip prūsistams žinoma, nelaikomas net ir taisymu), be to, jis reiškė ne „žnyples žarijoms imti“ (kaip visų įprasta spėti), o „žarsteklį, kačergą“ (PKP II 29). Pr. *crumpstis* laikytinas priesagos *-stis* vediniu iš verb. pr. **krump-* „susitraukti, -kreivinti“ (l.c.), kurio giminaičiai yra verb. pr. **s(k)remp-* [= (*sen*)-*skremp-* (*ūsnan*) „suraukšlėjimas“ III 103₁₂₋₁₃ acc. sg.], la. (kurš.) *kruūmp-ēt* „raukšlėtis, trauktis“ ir kt. Čia pat randame etiudą „Žodžio *truūmpas* keletas tarminių sinonimų etimologija“ (p. 95–110), kuriame, be kita ko, originaliai ir galutinai išaiškunami lie. *baigti* (*beigti*, *bi-gas* „trumpas“) ir *beūgti* „baigti“ genetiniai ryšiai ir jų kilmės iš ide. **bh(e)i-* „mušti“ labai sudėtingi klausimai; autorius taip pat surado ide. **bheid-* „skelti“ baltiškuosius veldinius – lie. *biēsti* „smeigti“ ir kt. Toliau (p. 110–120) aptariamas K. Sirvydo žodynas ir keletas jo retų žodžių (*stulgas* „atkaklus“, *stuogas* „luomas“, *šutinis* „März“, *trabtās* „griuvėsiai“ ir *žvark-soti* „spoksoti“) bei jų kilmė. Atskleidžiama etimologija lie. *žubėrklas* „žeberklas“ ir kt. (*žu-* „žuvis“ + *-berklas* < ide. **bher-* „rėžti, pjauti“, p. 120–129), lytis „Eisscholle“, *pántas*.

Trečiasis „Etiudų“ skyrius „Latvių leksika“ (p. 135–189) prasideda dideliu pirma-

Kart čia skelbiamu straipsniu apie Neringės senųjų žvejų – kuršininkų tarmės žuvų pavadinimus (p. 135–180), kurių surankiota (ir etimologiškai išnagrinėta) 49 žuvų rūšims. Vykusiai pagrindžiama la. *spalgs* „ryškus, šaižus; labai šaltas“ ir kitų jo giminaičių etimologija (p. 180–184), kartu pateikiant vertingos baltiškosios medžiagos, rodančios, kaip reikšmių „degti, kaisti“ žodžiai indoeuropiečių (ir kt.) kalbose gali nusakyti ir šalčio poveikį, šalimą (pvz., lie. *šalti* ir *šilti* ir pan.). Straipsnyje apie la. *lasmenis* „praperša“ (p. 185–189) įrodoma, kad šis žodis yra ne skolinsys, o rytų baltų veldinys.

Ketvirtajame „Etiudų“ skyriuje (p. 190–212) nagrinėjama kilmės keliai įvairių lietuvių ir latvių žodžių, paskolintų iš aplinkinių kalbų (čia yra ir pirmą kartą publikuojamas platus straipsnis apie skolinį lie. *grūčekas*, p. 205–212).

„Etiudai“ baigiami vokiška santrauka ir rodyklėmis – autoriaus ankstyvesnių publikacijų, žodžių, baltų kalbų darybos formantų ir reikšmių sambūvio bei kitimo rodyklėmis (panaudotos literatūros bei šaltinių sąrašas, taip pat kalbų ir tarmių santrumpas pateiktos yra knygos pradžioje – po pratarinės).

Pasaulyje iš baltų istorinės kalbotyros (indoeuropeistikai, kaip žinoma, ypač aktualios!) yra nemaža darbų. Tačiau iš jų labai nedaug tokių, kuriuose, vidinė rekonstrukcija remiantis, einama ir į intimas res Balticas – koreguojama resp. indukciškai tyrinėjama ir pati indoeuropeistinė problematika. Vienas iš tokių darbų kaip tik ir yra V. Urbučio „Baltų etimologijos etiudai“, vykusiai atskleidę nemaža baltų ir pačios indoeuropiečių prokalbės etimologinių paslapčių. Nėra jokios abejonės, kad čia trumpai apžvelgtas V. Urbučio darbas laikytinas vertingiausia pastarųjų dešimtmečių etimologine publikacija baltistikoje, o ir indoeuropeistikoje – viena iš pačių geriausių.

V. Mažiulis

Vanagas A. Lietuvių hidronimų žodynas. – V.: „Mokslas“, 1981. – 408 p.

Šiame tikrai įspūdingame, daug darbo ir jėgų pareikalavusiame svarbiame lietuvių kalbos mokslo veikale pateikta labai daug įdomių kalbos faktų, naujų minčių ir drąšių hipotezių. Toponimikos specialistai, etimologai savo darbams jame ras daugybę medžiagos, apšiai naujų idėjų. Žodyne pateikti hidronimai paprastai autoriaus yra labai kruopščiai patikrinti šnektose, pasistengta išaiškinti net įvairius jų variantus. Vieno iš produktyviausių, didelę mokslinę patirtį turinčio ir daugiausiai toponimikos moksle nuveikusio mūsų kalbininko stambus darbas tikrai vertas ko geriausių žodžių.

Išsamiam žodyno įvertinimui ir išnagrinėjimui reikėtų atskiros naujos studijos, todėl čia apsiribojama tik vienu klausimu – tarminės leksikos pavyzdžių geografijos taikymu etimologijai ir formų transponavimu į bendrinę kalbą. Visas žodynas ir šiuo požiūriu yra parengtas gana gerai, bet šiokių tokių abejotinių dalykų lyg ir pasiliko. Viena kita pateikta korektūra, kitas ar kitoniškas samprotavimas žodynui, tikiuosi, išeis į naudą.

Vienas toks daugelio etimologų veikalams būdingas bruožas yra įvairių dialektizmų, vartojamų tik tam tikroje apibrėžtoje tarmių dalyje, taikymas bet kurios šnektos, dažnai savo sistemoje neturinčios ir gal neturėjusios tokio reiškinių, faktui paremti, kilmei išaiškinti. Žinoma, dalies leksinių dialektizmų geografija galėjo kisti, plotas mažėti¹, bet vis dėlto yra tokių aiškių ribotų reiškinių, kuriuos kilnoti iš vieno lietuvių kalbos tarmių krašto į kitą nėra taip paprasta.

Taigi daugiau negu abejotinas yra kelių pietų aukštaičių apylinkių priešdėlio *žu-* (Dubičiai, Nočià, Ródūnia, Pelesà, Žirmūnai) nukėlimas į Rytų Lietuvą ir Žemaičius, pvz., *Zuğerklÿs* (Daūgailiai) – p. 395, *Žùpė*, *Žùpis*

¹ Žr. apie tai: Zinkevičius Z. Mintys pasirodžius Lietuvių kalbos atlaso I tomui. – Baltistica, 1978, t. 14, p. 147–148.